

Polski dramat ludowy ***(1945-1989)***

Streszczenie rozprawy doktorskiej mgr Jolanty Betkowskiej

Pojęcie dramatu ludowego, stanowiącego temat niniejszej rozprawy, jest zagadnieniem wymagającym już na wstępie dookreśleń terminologicznych. Ryszard Górski, autor pracy *Dramat ludowy XIX wieku*, skodyfikował trzy warianty terminu: w znaczeniu tekstów widowisk ludowych, utworów pisarzy wywodzących się z ludu, oraz dramatów o tematyce ludowej, której autorami są twórcy zainteresowani życiem i kulturą ludu, z reguły nie związani z nim pochodzeniem czy przynależnością społeczną, adresujący swoją twórczość do ogółu odbiorców. W pracy przyjęto definicję dramatu ludowego według trzeciego znaczenia. Przedmiotem rozważań uczyniono zatem sztuki podejmujące temat wiejski, bez względu na proveniencję autorów, przeznaczone do szerokiej recepcji.

Ramy czasowe pracy obejmują lata 1945-1989. Dramat ludowy stanowi wąski wycinek dramatu polskiego, poświęcono mu zaledwie dwie monografie i stosunkowo niewiele tekstów krytycznych. Prace: Górskiego *Dramat ludowy XIX wieku* (1969) i Marii Jolanty Olszewskiej „*Tragedia chłopska*”. *Od W.L. Anczyca do K.H. Rostworowskiego. Tematyka – Kompozycja – Idee* (2001) oraz artykuł Józefa Ratajczaka *Dramat chłopski: krotchwila i tragedia* (1972) dotyczą głównie dramatu ludowego XIX i pierwszej połowy XX wieku. Olszewska sygnalizuje kierunki rozwoju dramatu ludowego po 1945 roku, Ratajczak zaś nakreśla okres socrealistyczny i omawia pokrótce sztuki Joanny Górczyckiej oraz Teresy Lubkiewicz-Urbanowicz. Niniejsza praca zatem stanowi kontynuację badań Górskiego, Olszewskiej i Ratajczaka, uzupełniając okres 1945-1989 w całościowym opracowaniu polskiego dramatu ludowego. Ramy czasowe dysertacji wyznaczone zostały z dwojakiego powodu: okresu historycznego w dziejach Polski i specyfiki zmian dotyczących wsi w owym czasie, a także zasobu dramatów ludowych powstających od okresu socrealizmu, przez apogeum w latach siedemdziesiątych, po *Drzewo* Myśliwskiego z 1988 roku. Utwory te niejako towarzyszyły przemianom cywilizacyjnym i społeczno-ekonomicznym zachodzącym na wsi w okresie PRL-u, od kolektywizacji, przez masowy awans społeczny mieszkańców wsi, do zaniku tradycyjnej wsi. Celem rozprawy jest więc próba całościowego ujęcia zjawiska polskiego dramatu ludowego w okresie od 1945 do 1989 roku.

Koncepcja pracy stworzona została w oparciu o typologię dramatu ludowego zaproponowaną przez Marię Jolantę Olszewską. Autorka „*Tragedii chłopskiej*” wpisała sztuki Joanny Górczyckiej w odmianę rodzinnej tragedii ludowej oraz określiła trzy odmiany gatunku: socrealistyczny dramat ludowy (np. sztuki Janusza Warmińskiego), współczesną balladę ludową (dramaty Lubkiewicz-Urbanowicz) i misterium ludowe (*Drzewo Myśliwskiego*). Olszewska zasygnalizowała też odmianę satyryczną dramatu ludowego, w twórczości Edwarda Redlińskiego. Wskazówki zawarte w „*Tragedii chłopskiej*”, a także, po części, w syntezie Ratajczaka, wyznaczyły główne kierunki rozważań nad dramatem ludowym po 1945 roku.

Metoda badań w dysertacji przyjęta została w wyniku namysłu nad wpływem przemian historycznych zachodzących w środowisku wiejskim, co znalazło wyraz artystyczny w dramatach ludowych badanego okresu. Wiodącą zatem stała się perspektywa procesu historycznoliterackiego, z uwzględnieniem przemian gatunkowych dramatu ludowego. Układ pracy nie odzwierciedla jednak *stricte* linearnego czasu historycznego, lecz, przyjmując go jako oś podstawową, obrazuje tematykę zawartą w omawianych dramatach. Rozdział pierwszy, mówiący o dramacie ludowym w socrealizmie, stanowi *ex definitione* zobrazowanie konkretnego, umiejscowionego w ścisłych ramach czasowych, zjawiska literackiego. Kolejne trzy rozdziały traktują dramat ludowy zgodnie z kryterium tematycznym, wyróżniając: ludową tragedię rodzinną związaną z procesem walki o ziemię, awans społeczny oraz różne realizacje ludowości. Rozdział ostatni, z pozoru osobny, poświęcony jest twórczości dramatycznej Wiesława Myśliwskiego.

Rozdział pierwszy *Dramat ludowy okresu socrealizmu* poświęcony jest tytułowemu, odrębnemu i specyficznemu zjawisku w kulturze polskiej, zaistniałemu w latach 1947-1955. Powstawało wówczas bardzo dużo dramatów, wśród których wiodącą rolę odgrywały tzw. produkcyjniaki, czyli utwory propagujące pracę i współzawodnictwo w fabrykach, zakładach, kopalniach. W wydaniu wiejskim, czyli w dramacie ludowym, produkcyjniaki obrazowały zjawisko kolektywizacji wsi, a więc tworzenia i funkcjonowania spółdzielni. Zaprezentowane utwory przedstawiają etapy rozwoju kolchozu. Okres tworzenia i optymalnego działania spółdzielni obrazują *Zwycięstwo Gralaków* Romana Bratnego (1950), *Zwycięstwo* Janusza Warmińskiego (1951) oraz *Gorzkie ziarno* Henryka Worcella i Aleksandry Naborowskiej (1953). Kolejne dramaty, *Kąkol i pszenica* Tadeusza Łomnickiego (1951) oraz *Chwasty* Janusza Warmińskiego (1955), dotyczą problemów w spółdzielniach już istniejących. W *Odwiedzinach* Leona Kruczkowskiego (1955) nakreślony jest temat reformy rolnej.

Dramat socrealistyczny obejmował także sztuki antyimperialistyczne, historyczne oraz wodewilowe. W tych odmianach z zasobu dramatu ludowego omówiona jest sztuka *Zbiegowie* Haliny Auderskiej (1952), podejmująca mało znany w literaturze temat faktycznego niewolnictwa chłopów w XVIII wieku oraz krotochwilowy „obrazek sceniczny” *Niedzielną rozmowa* Antoniego Lachowicza (1951), stanowiący produkcyjniak „na wesoło”. Motywem przewodnim rozdziału jest trawestacja retorycznego pytania Marty Fik „Czy warto pisać o socrealizmie?”.

Rozdział drugi *Rodzinną tragedią ludową* stanowi kontynuację omówień dramatu ludowego zaprezentowanych w monografii Olszewskiej i artykule Ratajczaka. Rodzinną tragedią ludową, opierającą się na dwóch fundamentach życia chłopów, czyli rodzinie i ziemi, przedstawiała kwestię „demonów ziemi” jako osi wydarzeń, skupiających się wokół walki o wiejską egzystencję. Po 1945 roku sytuacja społeczno-gospodarcza na wsi uległa diametralnej zmianie i ziemia, w związku z awansem społecznym, okazała się już tylko jedną z wielu możliwości kształtowania bytu mieszkańców wsi. Nadal jednak istniały konflikty rodzinne, związane z atawistycznymi związkami z ziemią, pojawiły się także modyfikacje form walki między rodzicami i dziećmi czy wśród rodzeństwa – już nie tylko o ziemię, ale i jej ekwiwalent finansowy. Tematyka ta przedstawiona jest w rodzinnych dramatach ludowych Joanny Górczyckiej *Odmieniec* (1969), *Kozi róg* (1970), a częściowo także w niepublikowanym dramacie *Lustra* (1975).

Rozdział trzeci *Dramaty awansu społecznego* przedstawia temat stanowiący wyróżnik w powojennej historii wsi. Awans społeczny, polegający zasadniczo na migracji ze wsi do miasta, kształceniu się i podejmowaniu pracy oraz życia na poziomie miejskim, po drugiej wojnie światowej nabrał wymiaru masowego. Dramaty ludowe zaprezentowane w rozdziale przedstawiają różne aspekty doświadczenia awansu społecznego. Utwory Józefa Mortona *Karola* (1964) oraz *Pan doktor* (1965) stanowią obraz awansu fragmentarycznego. W dalszej części rozdziału autorka powraca do dramatów Górczyckiej: *Odmienca*, *Koziego rogu* oraz *Lustra*, rozpatrując zjawisko awansu społecznego w wymiarach wieś-miasto, miasto-wieś oraz między wsią a miastem. Kolejnym aspektem zjawiska opisanego w rozdziale są miejskie dramaty wiejskie, czyli sztuki prezentujące dylematy „nowych mieszczan”, przedstawione w utworze Edwarda Redlińskiego *Czworokąt* (1976) oraz Stanisława Srokowskiego *Drzwi* (1979). Ostatnią część rozdziału stanowi satyryczne ujęcie tematu przedstawione w dramacie *Awans* Edwarda Redlińskiego (1979).

Rozdział czwarty *Ludowość w dramacie ludowym* wynika z namysłu autorki nad zmiennością pojęcia ludowości i jej sposobów obrazowania w dramacie. Badania doprowadziły do propozycji ujęcia tematu w trzech aspektach. Pierwszym jest próba powrotu balladowości w dramatach ludowych Teresy Lubkiewicz-Urbanowicz: *Wieczór z Lońką* (1970), *Szczenie wilkołaka* (1970) oraz *Wijuny* (1975). Drugi aspekt to współczesna wersja tradycyjnych widowisk ludowych obecnych w dramatach Ernesta Brylla *Po górach, po chmurach* (1969) oraz *Na szkle malowane* (1969). Trzecie ujęcie stanowi satyryczny obraz folkloru, ukazany w krzywym zwierciadle, jak na przykład w dramacie Ryszarda Latki *Tato, tato, sprawa się rypla* (1976). Autorka powraca też do sztuki Awans Redlińskiego (1979), rozpatrując ją jako satyrę na ludowość.

Rozdział piąty *Dramaty losu chłopskiego. Wiesław Myśliwski* poświęcony został twórczości dramatycznej najwybitniejszego przedstawiciela nurtu wiejskiego w literaturze. Sztuki Myśliwskiego wydają się stanowić całościowe spojrzenie na tematykę chłopską po 1945 roku. *Złodziej* (1973) przedstawia nieobecny w innych sztukach wiejskich temat położenia wsi i jej mieszkańców podczas wojny i okupacji. *Klucznik* (1978) koresponduje z *Odwiedzunami* Kruczkowskiego, stanowiąc obraz zmierzchu porządku folwarcznego wsi. *Drzewo* (1988) obrazuje kolejny etap przełomowy w dziejach wsi, gdy następuje kres kultury chłopskiej. Ostatni dramat, *Requiem dla gospodyni* (2000), choć przekracza ramy czasowe dysertacji, wydaje się niezbędny jako komentarz do trylogii dramatycznej Myśliwskiego, stanowiąc niezbywalny element zobrazowania kondycji chłopa w czasach współczesnych.

Dysertacja *Polski dramat ludowy (1945-1989)* stanowi – w intencji autorki – realizację postulowanej przez Marię Jolantę Olszewską kontynuacji rozważań zawartych w monografii „*Tragedia chłopska*”. *Od W.L. Anczyca do K.H. Rostworowskiego. Tematyka – Kompozycja – Idee*. Zbadanie kierunków rozwoju gatunku, wytyczonych w typologii autorki „*Tragedii chłopskiej*”, jest zatem jednym z celów rozprawy. Namysł nad dramatem ludowym w perspektywie historycznej okresu powojennego zakreślają ramy czasowe zawierające się w latach 1945-1989. Przyjęta próba periodyzacji pozwala na zobrazowanie uwarunkowań oraz rozwoju współczesnego dramatu ludowego, ewolucji jego odmian genologicznych, a także różnorodności tematów zawartych w sztukach wiejskich.